

ARVUSTUS: Oopiumisõltlase sugestiivne sonimine?

Sadeq Hedayat. *Lunastust lootes: valik jutustusi*: Koostanud ja pärsia keelest tõlkinud Üllar Peterson. Tartu: Ilmamaa (sari „Hieronymus“), 2022

Üllar Petersoni vahendusel on viimastel aastatel eesti keelde jõudnud kolm Iraani moodsa kirjanduse klassiku Sadeq Hedayati (1903–1951) proosaraamatut. Siinses ajakirjanduses on ilmunud mõni üksik arvustus, ent laiema avalikkuse suuremast tähelepanust on need Petersoni kiiduväärse põhjalikkusega kommenteeritud raamatud seni teenimatult ilma jäänud. Kõigepealt ilmus 2018. aastal Hedayati peateos, pikem jutustus *Pime öökull* (originaal ilmus 1937. aastal Bombays vaid 50 eksemplaris!),¹ seejärel 2020. aastal mahukas jutukogu *Kolm veretilka* ning viimati 2022. aastal Hedayati jutuloomingu parimate palade kogumik *Lunastust lootes*. Mõlemad eesti keeles ilmunud jutukogud on Hedayati elu jooksul ilmunud nelja kogumiku põhjal koostanud tõlkija. Tasub märkida, et Hedayati tõlkelugu eesti keeles on tegelikult märksa pikem, ulatudes juba aastasse 1959, kui Loomingu Raamatukogus ilmus Inna Gensi (ka Genss, 1928–2014) tõlkes Hedayati jutustus „Hadži-Aga“ (avaldatud uuesti kogus *Kolm veretilka*).²

1 Mõned allikad märgivad ilmumisajaks ka 1936. aasta, vt nt Katouzian 2008: 12.

2 Peterson on talle omase põhjalikkusega andnud ülevaate ka Tartus sündinud ning Leningradi ülikoolis orientalistikahariduse saanud Gensi elust ja tegevusest (vt „Kolm veretilka“: 492–495). Tasub mainida, et Gensi õpingukaaslaste hulka kuulus ka Eestist pärit tuntud Lähis-Ida uurija, hilisem Haifa ülikooli professor ja Tartu Ülikooli külalisprofessor ning audoktor Michael Heltzer (1928–2010).

Modernistlik kirjandus ei ole ilmselt esimene nähtus, mis meenub meile seoses Iraaniga. Ometi on moodsa pärsiakeelse kirjanduse teerajaja Hedayati jutud kahtlemata selle žanri isikupärane ja kõrgetasemeline lisandus. Viimast on juba ammu — kirjaniku enda jaoks paraku küll postuumselt! — tunnustatud ka läänemaailmas, sest paljudes Euroopa keeltes on juba ilmunud vähemalt Hedayati peateos *Pime öökull*. Kahtlemata on üks Hedayati populaarsuse põhjusi läänes ka asjaolu, et Iraani kõrgklassi kuulunud kirjanik oli haritud prantsuse vaimus ja tema loomingust on leitud hulgaliselt rööpjooni paljude õhtumaiste modernistidest klassikutega (vt lähemalt allpool).

Iraani kirjanduse ilmunine eestindatuna on iseenesest üsna haruldane sündmus, seni on põhirõhk olnud vanema pärsiakeelse kirjanduse kullavaramul, kuhu kuuluvad eelkõige keskaegne luule (Rumi, Saadi, Hájí) ja filosoofilised traktaadid (*‘Attār*, *Suhrawardī*). Moodsamast proosakirjandusest ei ole vähemalt siinkirjutajal välja tuua suurt muud kui Iradž Pezeškzadi humoorika romaani *Minu onu Napoleon* eestindus (originaalis 1973, eesti k 2015, tõlkija Kalle Kasemaa).

Arvustaja jaoks oli krooniviiruse aegses isolatsioonis loetud *Pime öökull* tõeline elamus. See kujutab endast üksildase ergu tundleja sisendusjõulisi ja sageli sürrealismi kalduvaid unenäolisi heietusi, milles puudub kindel rajajoon reaalsuse ja (luupainajalike) ulmade vahel ning kindla alguse ja lõpuga süžeele. Nii *Pimedas öökullis* kui ka paljudes teistes Hedayati juttudes hõlmavad teemad tihti tegelaste võimetust ühiskonda sulanduda ja selle tagajärjel tunnetatavat võõrandumist (nt siin arvustatava kogu jutud „Mannekeen eesriide taga“, „Pime tuba“), mitmesuguste eluheidikute ja paariate raskes saatuses väljenduvat inimlikku viletsust (siin „Küürselg Taavet“, „Ābji Kānum“) ning ühiskonnakriitikat kitsarinnaliste traditsiooniliste tavade ja religioosse silmakirjalikkuse aadressil (siin „Hāgī Murād“, „Lunastust lootes“). Püüeldes suurema üldistuse poole võib Hedayati jutuloomes kõige läbivamateks märksõnadeks pidada ehk inimliigile omast väiklust ja kurjust. Viimaste loomuomaduste otsene tulem on tema juttudes sageli kellegi traagiline ja vägivaldne hukkumine.

Tihti on Hedayati juttudes mainitud mitmesuguste mõnuainete tarvitamist. Eriti tähtsal kohal on oopium (siinses kogus lugudes „Dāš Ākol“, lk 38, ja „Surnupalve“, lk 101), aga mainitakse ka alkoholi ja kanepit.

Pimedas öökullis on oopiumi suitsetamisel keskne roll — suur osa jutustusest on esitatud peategelase kohati jampsimisse kalduva oopiumiuimas mõlgutusena. See on retseptisioonis andnud hoogu ka *Pimeda öökulli* omaeluloolisuse rõhutamisele ja teinud kirjandusteose minategelase kõrval paadunud oopiumisõltlase ka kirjanik Hedayatist. Hedayati eluloolaste andmetele tuginedes oligi tal kindlasti oopiumi tarvitamise kogemusi (Beard 1990: 40–41). Siiski näib sedavõrd mitmekihilise ja komplitseeritud teose puhul nagu *Pime öökull* kogu inspiratsiooni omistamine oopiumile liiga lihtsa tõlgendusena. Selle narkootilise aine tegelikku mõju kirjaniku loomingule on ilmselt võimatu täpsemalt hinnata ja võib vaid oletada, mil määral on hedayatlikult morbiidse õhustiku loomise taga oopiumi jm „substantside“ tarvitamine ning sellele järgnenud abstinentsinähud. Kogumikku *Lunastust lootes* valitud juttudel on oopiumi suitsetamisel igatahes teisejärguline roll.

Tänapäevase poliitkorrektsuse tingimustes esinevad Hedayatil üsna sageli lugejale harjumatud ksenofoobiasse kalduvad väljendused nii araablase, juutide kui ka türklaste aadressil. Seda on Hedayati loomingus põhjendatud asjaoluga, et kirjanik oli mõjutatud Reza Shah Pahlavi valitsusajal (1925–1941) Iraanis levinud ja mõnikord üsna võõravaenuliku kuju võtnud n-ö panaaria või panpärsia ideoloogiast, mis idealiseeris islami-eelset Iraani ning vastustas araablase vallutusi 7. sajandil, pidades araablasi kõrge kultuuritasemega pärslaste kõrval alaväärseks rahvaks. Samas selgub uurijate kommentaaridest, et mingi riigitruu ametliku (natsionalistliku) ideoloogia jälgija Hedayat kindlasti ei olnud, samuti ei saa talle ette heita 1930. aastate teisel poolel Iraanis kohati levinud hitlerliku Saksamaa vaimustust; Hedayat taganes ka ühe eluperioodi jooksul sõlmitud tihedatest suhetest Iraani kommunistliku partei Tudehi liikmetega pärast Nõukogude Liidu kureeritud pseudovabariikide loomise katset Loode-Iraanis (vt nt *Pimeda öökulli* järelsõna, lk 136–137).

Hoolimata morbiidsetest teemadest ei ole Hedayati juttudes kõik alati surmtõsine, oma kindel koht on ka huumoril. Näiteks kogumiku nimiloos paneb muigama kirjeldus ühest õnnetust ja vaesest tegelasest, „kel meie majja saabudes üks tuhvel kurvalt itkes ja teine endale uhkelt vastu rinda tagus...“ (lk 71). Jutus „Mannekeen eesriide taga“ on aga Prantsusmaal Le Havre’is haridust omandavat üksildast ja kurba iraanlasest lütseumi-

õpilast Mehrdādi võrreldud kaupmehega, „kelle laev oli just vee alla vajunud“ (lk 109).

Siinkirjutajale avaldas — võimalik, et erialasest huvist lähtudes — kogumiku *Lunastust lootes* kõikidest juttudest vahest enim muljet pala pealkirjaga „Surnupalve“, mis annab omamoodi nihestatud ülevaate zoroastristlikest tõekspidamistest hauataguse elu kohta (selle loo puhul võiks öelda isegi, et „hauasisese“ elu, sest loo tegevus toimub otse zoroastriliku matmispaiga ehk nn vaikusetorni sisemuses). Loo juhatab sisse inimekeha lagunemisprotsesside üsna üksikasjalik kirjeldus, mis meenutab mõnevõrra Baudelaire'i kuulsat luuletust „Raibe“. Vaikusetornis tegutsevad määnduvate kehade seltsis ka inimestest alles jäänud kummitused/variolendid, kes veedavad aega blaseerunult oleskledes, omavahel nägeledes ning luurates, kas elavad sugulased ikka loevad nende eest surnupalvet. Irooniliseks muudab käsitluse asjaolu, et hauatagune elu, mis peaks zoroastriliku õpetuse järgi tooma õigetele kaasa tasu paradiisis ja patustajatele karistuse põrgus, jääb hoolimata kehade hävingust rõhutatult siinpoolseks ehk inimlikuks (koos oma kõikide puudustega). Pieteeditundetu suhtumise zoroastrikslikku õpetusse surmajärgse elu kohta ja jumal Ahura Mazdasse võtab loos kokku surnuvaim nimega Nušzād: „Unusta kõik need lapsikud lood, mis kõlbavad vaid lollpeade unele suigutamiseks. Heida need eemale! Kui see Ahura peaks ka kuskil konutama ja minu haardeulatusse sattuma, siis...“ (lk 96). See tsitaat väljendab autori iroonilist hoiakut nii zoroastriksliku usundi kui ka ilmselt ka igasuguse organiseeritud religiooni suhtes üleüldse (Hedayat ei jäta islamivaimulikke põlgusega kohtlemata loos „Dāš Ākol“, kus nimetab neid koolnutest toitujateks, lk 40). Ka sellest loost ei puudu morbiidset temaatikat tasakaalustav huumor: nii käib joodikust alles jäänud vaimolend vaikusetorni keldris pudelist veinilõhna nuusutamas ja ihnuskoi kummitus valvab kiivalt hoiupõrsast, mille elav koonerdaja oli maa alla matnud (lk 97).

Kõik kogumiku *Lunastust lootes* kümme juttu on hästi läbi komponeeritud novellid, mille lõpus on olemas novelližanrilt nõutav puänt. Kõik lood käsitlevad ka üldinimlikke ja kultuurideüleseid teemasid. Sellised asjaolud eristavad neid jutte tunduvalt ebamäärasema žanritüübiga sürreaalsemast ja unenäolisemast Pimedast öökullist ning mõningatest teistest Hedayati juttudest, mis nõuavad lugejalt Iraani ajaloo ja olude pisut põhjalikumat

tundmist. Raamatu tagakaanel põhjendab tõlkija-koostaja oma valikut eeldusega, et lood oleksid mõistetavad ka laialdaste eelteadmisteta ja et valik on tehtud Hedayati enimhinnatud juttude hulgast.

Nagu eespool mainitud, aimub Hedayati juttudest õhtumaiste kirjanike mõjusid — seejuures on läänlaste modernismi tembitud Iraani rahvalikku koloriiti ja kohalikke dialekte. Peterson räägib ka Hedayati tõlkijate õlule langevast raskest koormast, mis puudutab nii haruldasi unarsõnu farsi ja muudes keeltes kui ka kirjaniku enda tekitatud uudissõnu ning -keelendeid (kogumiku *Lunastust lootes* järelsõna, lk 169). Rahvapärasus, kõnekeele laialdane kasutus ning kirjutiste ebakonventsionaalsus ongi peamised omadused, millega Hedayat eristub pärsiakeelse kirjanduse senisest klassikalisest kõrgstiilist ja toob Iraani kirjandusse modernistliku murrangu (vt *Pimeda öökulli* järelsõna, lk 143).

Hedayati mõjutajatena õhtumaises kirjanduses on välja toodud sellised autorid nagu Kafka, Poe, Sartre, Gogol, Nerval jt. Mõjutajatele võib valgust heita ka nimekiri lääne autoritest, kelle loomingut Hedayat ise pärsia keelde ümber pani (neid kõiki prantsuse keelest): Kafka, Sartre, Rilke, Schnitzler, Tšehhov, Alexander Kielland (Norra naturalist), Gaston Cherau (Prantsuse literaat). Enim näib mitmesugustes käsitlustes juttu olevat Kafkast, ent *Lunastust lootes* lugedes ei tasu siiski näpuga järele ajades Kafka mõjusid otsida, sest vaid kogu viimane jutt „Pime tuba“ võib pärineda ajast, mil Hedayat oli juba Kafka loominguga tuttav (ka *Pimeda öökulli* kirjutamise ajaks ei olnud Hedayat veel Kafkat lugenud, vt *Pimeda öökulli* järelsõna, lk 163).

Siinkirjutajale tulid *Lunastust lootes* lugedes meelde Tšehhovi novellid, eriti sellised, mis puudutavad tema kuulsat nn väikese inimese ja mitmesuguste eluheidikute temaatikat. Tšehhovi lugude hulgast võib teatavaid temaatilisi rööpjooni leida näiteks novellist „Magada tahaks“, mille lõpplahendus on traagiline nagu mitmes Hedayati novelliski. Nagu eespool öeldud, on Hedayat prantsuse keele kaudu ka Tšehhovit tõlkinud: tema tõlgitud tõusiklikkust pilav Tšehhovi novell „Karusmarjad“ jutustab endisest valitsusametnikust, ihnuskoist ja tikrikasvatuse entusiastist Nikolai Ivanõtšist, kes ostab mõisa ning ümberringi valitsevat viletsust ignoreerides hakkab pidama end tõeliseks aadlikuks. „Karusmarjade“ tegevuspaigaks oleva maamõisa puhul on nähtud sarnasusi Iraani maaomanike valdustega,

süžees võimalikke paralleele Reza Pahlavi valitsusaegse Iraaniga ning loo moraali on peetud hedayatlikuks (Beard 1990: 106). Veel üks võimalik Tšehhovit ja Hedayati ühendav asjaolu on fakt, et mõlema loomevaramus on lugu, mis on kirjutatud koera vaatepunktist (Tšehhovil „Kaštanka“ ja Hedayatil „Kodutu koer“). Hoolimata mõningatest (juhuslikest?) kokkulangevustest tuleb siiski tunnistada, et Hedayat on Tšehhovist märksa ekspressiivsem ja sageli ka sürrealistlikuma koestikuga autor, arvestades eriti Hedayati peateost *Pimedat öökulli*.

Tõlkija-kommentaator on täiendanud köidet tänuväärse 30-leheküljelise järelsõnaga, mis peale muu taustteabe kätkeb endas ka kogumiku lugude lühikokkuvõtteid. Toimetajatöö on tehtud korralikult, esineb küll üksikuid kirjavigu (nt lk 96 esinev sõna „usutulnuk“ võiks olla ka leidlik neologism äsja mõne usundi järgijaks saanu kohta!), kuid positiivset üldmuljet see ei murenda. Jääb üle oodata edasisi Iraani kirjandusklassika tõlkeid eesti keelde.

Andreas Johandi

Kirjandus

Beard, Michael 1990. *Hedayat's „Blind Owl“ as a Western Novel*. Princeton: Princeton University Press

Katouzian, Homa 2008. Introduction: The wondrous world of Sadeq Hedayat. — H. Katouzian (ed.), *Sadeq Hedayat: His Work and his Wondrous World*. London: Routledge, pp. 1–14